

Marco Nase, *"Att Sverige ska dominera här": Johannes Paul und das Schwedische Institut der Universität Greifswald 1933–1945* (Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2014). 186 s.

Sveriges relationer med Nazityskland har varit föremål för omfattande forskning, där Birgitta Almgrens studie av den nazistiska infiltrationen vid svenska universitet (2005) och Andreas Åkerlunds avhandling om de svenska lektoraten i Tyskland (2010) särskilt kan framhållas när det gäller kontakterna på det akademiska området. I den forskningskontexten placerar sig Marco Nases studie över Johannes Paul och det svenska institutet i Greifswald.

Johannes Paul (1891–1990), professor i historia vid universiteten i Greifswald och Hamburg, är utan tvekan en anmärkningsvärd gestalt som kom att spela en viss roll i den tyska kulturpropagandan i Sverige. Paul fascinerades redan som ung av Sverige och genom regelbundna vistelser i landet skaffade han sig förnämliga kunskaper i svenska. Åren 1916–1919 arbetade Paul vid den tyska beskickningen i Stockholm, där han byggde upp en press- och propagandaavdelning. Han gifte sig med svenskan Astrid Hagar Maria Burström och etablerade kontakter med konservativa intellektuella som Harald Hjärke och Sven Hedin. Också i Pauls akademiska karriär spelade det svenska perspektivet en roll: han doktorerade på en avhandling om Lübeck och Vasaätten, medan hans docentavhandling behandlade Engelbrekt Engelbrektsson. Hans vetenskapliga produktion tycks inte ha gjort några djupa avtryck, i stället verkar han haft god förmåga att kommunicera sina historiska studier för en bred allmänhet: han utgav bland annat en biografi om Gustav II Adolf i tre band.

Nases studie visar hur Pauls intresse för interaktion med samhället i kombination med ett antisemitiskt och nationalistiskt sinne kom att gynna honom vid det nazistiska maktövertagandet. År 1921 anställdes Paul som assistent vid det Nordiska institutet i Greifswald. Hans kontakter och kunskaper om Sverige var en tillgång för institutet, men av flera skäl kom han inte överens med institutetschefen Leopold Magon. Medan Magon framför allt betraktade institutet som en vetenskaplig inrättning, ville Paul nå en större publik. Nase kan belägga hur Paul redan i slutet av 1920-talet skrev utförliga reserapporter från Sverige med kulturpolitiska kommentarer. Han involverade gärna studenterna som tidigt beestrades av den framväxande nationalsocialismen. På så vis hade Paul både studentgruppen och den nya regimen på sin sida när konflikten med Magon blev alltmer ohållbar. 1933 genomfördes den uppdelning av institutet som Paul länge förespråkade. Han blev föreståndare för Svenska institutet, som skulle bestå till 1945 när Paul blev krigsfånge i Sovjetunionen, då han varit delaktig i spionageverksamhet i Finland under de sista krigsåren.

Pauls kunskaper och politiska inställning gjorde honom till en viktig aktör i den nazistiska propagandan gentemot Sverige. Kontakterna kultiverades genom svenska gästföreläsare i Greifswald och Paul uppträdde regelbundet i svenska akademiska sammanhang. Dock bekräftar Nase Birgitta Almgrens bild att Paul tycktes sakna fingertoppskänsla för hur nationalsocialismen skulle propageras i Sverige. Hans föreläsning om det ”nya Tyskland” i en fullsatt aula vid Stockholms högskola verkade enligt rapporten till propagandaministeriet i Berlin snarast avskräckande (s. 115).

Nase ger ett annat exempel på hur Paul ibland sköt över målet: Svenska institutet dokumenterade noggrant den svenska pressen under kriget. Det var en kostsam verksamhet som krävde specialtillstånd från propagandaministeriet, eftersom mycket av materialet var censurabelt. Pauls jakt på sponsorer och hans konflikter med olika NS-myndigheter som inte gärna såg ”skrämselfpropaganda” i omlopp, sörjde för ytterligare problem. Paul såg den svenska pressbevakningen som ett material i första hand ämnat för undervisning och forskning, men de politiska implikationerna var förstas uppenbara. Det är en svindlande tanke vilken resurs protokollen hade utgjort om inte Nazityskland besegrats i kriget.

Nases bok om Johannes Paul och Svenska institutet bygger på författarens magisteruppsats från 2009 som genom en smärre omarbetning har publicerats för att nå en bredare publik. Boken beskriver detaljerat en av Tredje rikets aktörer med kontaktytor i Sverige och hur ett akademiskt institut verkade inom nationalsocialismens ramar. I det perspektivet är boken läsvärd och levererar viktig empiri till forskningen om universitetens roll under nazismen. Dock menar jag att det strängt biografiska (och institutionshistoriska) formatet skymmer blicken för en mer kontextualiserande analys och dessutom leder till ett stilistiskt, för att inte säga forskningsetiskt, problem.

Nases undersökning vill genom en ”Ausschnittsbiographie” av Pauls år i Greifswald undersöka i vilken mån Svenska institutet under Pauls ledning mobiliserades – eller mobiliserade sig självt? – i nationalsocialismens tjänst. Genom noggranna källstudier har Nase funnit goda skäl för att det snarast handlade om en autonom institutionell utveckling som konvergerade med nazistiska syften än om en likriktning uppifrån, och därför är det synd att han inte analyserar och kontextualiserar mer än han gör. Glidningarna mellan Pauls nationalkonservativa historiebygge med Karl XII som den store hjälten å ena sidan och nationalsocialistisk kulturpolitik å andra sidan hade förtjänat mer utrymme. I gengäld hade de anekdotiska passagera kunnat reduceras – de institutionella konflikterna får oproportionerligt mycket plats.

Den biografiska ansatsen skapar vidare en stundtals besvärande närhet till undersökningsföremålet som riskerar att grumla det förment deskriptiva

formatet. Emellanåt uppstår ett inifrånperspektiv som tillåter eufemistiska uttryck som att året 1933 medför ”djupgående förändringar för hela det tyska samhället” (s. 61) eller rubriker som ”På hemligt uppdrag” och ”Spionen som hamnade i kylan”. Dessa ger snarast en dramatiserande och bagatelliserande inramning av Johannes Pauls gärning och verk, där en idéhistorisk analys i stället hade varit önskvärd.

Stockholms universitet

CHARLOTTA SEILER BRYLLA

Ian Buruma, *År noll: Historien om 1945* (Stockholm: Natur & kultur 2015). 366 s.

År 1945 var kulmen på de fasor som andra världskriget förde med sig, men det var även början på något nytt – något nytt noga grundlagt på dessa fasor. Ian Burumas bok handlar om just år 1945 och han beskriver året som ett av de våldsammare under kriget. Det var ett år då oförrätter löstes våldsamt och handgripligt av enskilda såväl som av statsledare, ofta utan precision i vem som drabbades eller hur de drabbades.

Burumas huvudtema är sociala strukturers sönderbrytande, en del utvinningar hamnar dock snarare under det mer generella temat mänsklig grymhet. Sociala strukturer av olika slag bröts 1945, med en före detta stridande manlig befolkning i besegrade länder som berövats självkänsla såväl som självförtroende, samt i många fall hade förlorat det materiella de kan ha ägt. Den kvinnliga delen av befolkningen i framför allt Tyskland utsattes för systematiska övergrepp. I boken berättas emellertid även en historia som ger tydligare resonans till den om den slagna manliga befolkningen: berättelser om emancipation, funna i bland annat Nederländerna, Tyskland och Japan. Där, i efterdyningarna av kriget, framstår de västallierade ländernas soldater som de nya, friska och lockande fria för de lokala unga kvinnorna. Ett otvunget och fritt umgänge med exotiska utländska unga män spirade som en naturlig konsekvens av den nya ordningen. De utländska männen, med armar som trädstammar för att referera en japansk källa i boken, utgjorde en stark kontrast till de inhemska besegrade och stukade männen. Detta var något som ytterligare berövade de inhemska männen den självkänsla de kan ha haft kvar i nederlagets stund. Märk väl att detta även gäller befriade före detta ockuperade länder som Nederländerna och Frankrike, där männen var hjälplösa som barn och blev räddade av dådkraftiga västallierade män – ett faktum som var lättare att förlikas med, ja till och med omfamna, för de lokala kvinnorna än det var för de lokala männen.